

ความ “เก่ง ดี และมีสุข”

เกี่ยวข้องกับโรงเรียนนายเรืออย่างไร ?

น.อ.หญิง ผศ. ยุวดี เปรมวิชัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ฝายศึกษา โรงเรียนนายเรือ

ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ มาตรา ๔ มาตรา ๖ มาตรา ๗ ว่าด้วยการศึกษา ...“การศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมโดยการ ถ่ายทอด ความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตและการจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่ สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุขภายใต้การเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข”...

นอกจากนี้ แผนการศึกษาแห่งชาติ ปัจจุบัน กล่าวถึงเจตนารมณ์ของการศึกษามุ่งไปที่เป้าหมายคือ (๑) พัฒนาชีวิตให้เป็น " มนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข "

(๒) พัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีความเข้มแข็ง และมีคุณภาพของสังคม ๓ ด้านคือ สังคมคุณภาพ สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ และสังคมสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน

ดังนั้น เนื้อหาโดย สรุปรของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ และแผนการศึกษาแห่งชาติจึงเน้นถึงการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม เพื่อสร้างคนให้เป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข แต่หากย้อนคิดถึงตั้งแต่เริ่มที่จะพัฒนาคนแล้วรากฐานที่สำคัญที่สุดในการพัฒนามนุษย์คือการศึกษา ซึ่งหมายถึงการเริ่มตั้งแต่การเรียนรู้อันแรกของชีวิตช่วงแรกเกิดเป็นต้นมา หากชีวิตได้รับการพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และสังคม ก็จะเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพได้อย่างมีความสุข สามารถสร้างพลังให้แก่ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ รวมทั้งประชาคมโลกให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ แต่ในความเป็นจริงของประเทศไทยตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาสภาพการจัดการศึกษามุ่งเน้นด้านสติปัญญาเพื่อใช้ในการสอบแข่งขันมากเกินไป เพราะสถานศึกษามุ่งเห็นแต่ตัวเลขของระดับผล การเรียน (GPA.) เพียงอย่างเดียว บางครั้งทำให้เกิดความเครียด และความวิตกกังวลในการเรียนของ ผู้เรียน สรุปได้ว่า^๑ “ระบบการศึกษาไทยเน้นให้คนเป็นเลิศทางวิชาการ ขาดการรู้จักตนเอง ครอบครัว

^๑ วัลลภ ปิยะมโนธรรม (อ้างอิงจาก ชอลดา ขวัญเมือง, ๒๕๕๒)

และท้องถิ่น ทำให้ไม่มีความมั่นคงทางจิตใจไหวเอนง่ายต่อสิ่งเร้าภายนอก ทำให้คนในสังคมปัจจุบันมีปัญหาด้านอารมณ์เพิ่มมากขึ้น ทั้งในสถานศึกษา ครอบครัว และชุมชน ดังนั้น การพัฒนาสติปัญญาหรือเชาว์ปัญญาแต่เพียงอย่างเดียวนั้นจึงไม่เพียงพอที่จะทำให้บุคคลหนึ่ง ๆ ประสบความสำเร็จได้ทุกด้าน เพราะในสภาพความเป็นจริงของชีวิตต้องการทักษะและความสามารถในด้าน อื่น ๆ อีกที่เหนือไปจากการจำเก่ง หรือเรียนเก่ง ซึ่งรวมกันแล้วเรียกว่า เชาว์อารมณ์หรือความฉลาดทางอารมณ์ (Emotional Quotient)”

ความหมายของ “ เก่ง ดี และมีสุข” และ “เชาว์อารมณ์”

เชาว์อารมณ์^๒ เป็นความสามารถของบุคคลในการตระหนักถึงความรู้สึก ความคิดและอารมณ์ของตนเอง และของผู้อื่น สามารถควบคุมอารมณ์ และแรงกระตุ้นภายใน ตลอดจนสามารถรอคอยการตอบสนองความต้องการของตนเองได้อย่างเหมาะสม สามารถเผชิญกับอุปสรรค และข้อขัดแย้งต่าง ๆ รู้จักขจัดความเครียดที่ขัดขวางความคิดริเริ่มสร้างสรรค์อันมีค่าของตนได้ รวมทั้งชี้นำความคิดและการกระทำของตนในการทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข สำหรับองค์ประกอบของเชาว์อารมณ์นั้น กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข ได้เสนอไว้ว่า เชาว์อารมณ์ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ ๓ ประการ คือ เก่ง ดี และสุข ซึ่งความหมายของความ เก่ง ดี และสุข มีผู้ให้ความหมายไว้ทั้งในความหมายด้านการศึกษา และในความหมายด้านสุขภาพจิต ดังนี้

ความหมายด้านการศึกษา คำว่า เก่ง ดี และมีสุข มีความหมายดังนี้

เก่ง หมายถึง ความสามารถทางพุทธิปัญญา คือ ความรู้ความเข้าใจที่แจ่มแจ้งสามารถนำไปใช้ได้ วิเคราะห์เป็น สังเคราะห์ได้ ประเมินได้อย่างเข้าใจ และรู้แจ้งตามศกยภาพ

ทางทักษะปฏิบัติ เก่ง หมายถึง มีความรู้แจ้งแล้วยังมีความชำนาญปฏิบัติได้เป็นอย่างดี ทั้งที่เป็นทั้งทักษะฝีมือและทักษะทางปัญญา

ดี หมายถึง เป็นผู้ที่มีเจตคตินิยมที่ดีทั้งต่อการเรียน ความเป็นอยู่ต่อบุคคล ต่อสังคม ชุมชน และประเทศ

มีสุข หมายถึง สนุกกับการเรียนและใคร่เรียนรู้ตลอดชีวิต

ความหมายด้านสุขภาพจิต กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข ให้ความหมายของคำว่า เก่ง – ดี – มีสุข กับความฉลาดทางอารมณ์ไว้ดังนี้

ความฉลาดทางอารมณ์ หมายถึง ความสามารถทางอารมณ์ในการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์และมีความสุข โดยมีองค์ประกอบความฉลาดทางอารมณ์ดังนี้

เก่ง หมายถึง ความสามารถในการรู้จักตนเอง มีแรงจูงใจ สามารถตัดสินใจแก้ปัญหา และแสดงออกได้อย่างมีประสิทธิภาพที่ดีกับผู้อื่น ประกอบด้วยความสามารถดังต่อไปนี้

^๒ ทศพร ประเสริฐสุข, ๒๕๔๓

๑. รู้จักและมีแรงจูงใจในตนเอง
 - (๑) รู้ศักยภาพตนเอง
 - (๒) สร้างขวัญและกำลังใจให้ตนเองได้
 - (๓) มีความมุ่งมั่นไปสู่เป้าหมาย
๒. ตัดสินใจและแก้ปัญหา
 - (๑) รับรู้และเข้าใจปัญหา
 - (๒) มีขั้นตอนในการแก้ปัญหา
 - (๓) มีความยืดหยุ่น
๓. มีสัมพันธภาพกับผู้อื่น
 - (๑) สร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น
 - (๒) กล้าแสดงออกอย่างเหมาะสม
๔. แสดงความคิดเห็นขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์

ดี หมายถึง ความสามารถในการควบคุมอารมณ์และความต้องการตนเอง รู้จักเห็นใจผู้อื่น และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ประกอบด้วยความสามารถต่อไปนี้

๑. ควบคุมอารมณ์และความต้องการของตนเอง
 - (๑) รู้อารมณ์และความต้องการของตนเอง
 - (๒) ควบคุมอารมณ์และความต้องการได้
๒. เห็นใจผู้อื่น
 - (๑) ใส่ใจผู้อื่น
 - (๒) เข้าใจยอมรับผู้อื่น
 - (๓) เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

สุข หมายถึง ความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างมีสุข ประกอบด้วย

๑. ภูมิใจในตนเอง
 - (๑) เห็นคุณค่าในตนเอง
 - (๒) เชื่อมั่นในตนเอง
๒. พึงพอใจในชีวิต
 - (๑) มองโลกในแง่ดี
 - (๒) มีอารมณ์ขัน
 - (๓) พึงพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่
๓. มีความสงบทางใจ
 - (๑) มีกิจกรรมที่เสริมสร้างความสุข
 - (๒) รู้จักผ่อนคลาย มีความสงบทางจิตใจ

ความเกี่ยวข้องของความ “เก่ง ดี และมีสุข” กับสถาบันอุดมศึกษา

การปฏิรูปการศึกษา ที่มุ่งผู้เรียนเป็นสำคัญให้คนเก่ง-ดี-มีสุข ทำให้คนส่วนใหญ่ต่างเข้าใจว่า “การศึกษามีจุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์เพียงเพื่อทำให้บุคคล (ผู้เรียน) เก่ง-ดี-มีสุขเท่านั้น” ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องทั้งหมด เพราะการศึกษายังมีวัตถุประสงค์ปลายทางหรือผลลัพธ์สุดท้าย (Learning outcomes) คือการเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวสังคมเข้าด้วยกัน นำพาสังคมของประเทศให้ก้าวไปพร้อมกัน ด้วยความรู้ของประชาชนที่มีการศึกษา จนเกิดเป็นองค์กรชุมชนที่มีพลัง มีความเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้ และยิ่งในวงการศึกษาก็มีผู้เข้าใจไม่ลึกซึ้งพอเพียงก็ยิ่งนึกเพียงว่า ความเก่ง ดี มีสุข เป็นเรื่องของการศึกษาขั้นพื้นฐานของโรงเรียนระดับมัธยมเท่านั้น สถาบันอุดมศึกษาไม่จำเป็นต้องสนใจ ความเก่ง ดี มีสุข หรือแม้คิดว่า “สถาบันอุดมศึกษาของตนเองมีหน้าที่ผลิตกำลังคน พัฒนาคนให้เก่ง ดี มีสุขก็พอแล้ว” ก็ยังไม่เพียงพอ เพราะการจัดการศึกษาที่สมบูรณ์แบบ นอกจากจะยึดความมุ่งหมายและหลักการ สิทธิและหน้าที่ทางการศึกษาในมาตรา ๑๐-๑๒ และโดยเฉพาะแนวทางการศึกษาในมาตรา ๒๙ แห่ง พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ กล่าววว่า... “ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมชุมชนอื่น ๆ ร่วมกัน ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน”... เป็นการย้ำเน้นให้คำนึงถึงวัตถุประสงค์ปลายทางของการศึกษาในส่วนที่ต้องทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ในเบื้องต้นคงให้สถาบันการศึกษาทุกระดับทุกสถาบัน ซึ่งมีหน้าที่โดยกฎหมายชัดเจนได้ทำหน้าที่ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามความหมายของการศึกษาที่สมบูรณ์แบบ

การขาดความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการจัดการศึกษา เพื่อให้ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการจัดการศึกษาได้เชื่อมโยงกับสังคมชุมชนกับวิถีชีวิตของสังคมชุมชน เป็นผลทำให้ในทุกระดับการศึกษามีกิจกรรมการเรียนการสอนที่ไม่สอดคล้องกับผู้เรียน และปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาให้ผู้เรียนมีความรู้ ที่จะได้นำไปพัฒนาสังคมชุมชนและประเทศชาติ ตลอดจนนำไปพัฒนาระบบต่าง ๆ ที่คนกำหนดขึ้นและพัฒนาสภาวะแวดล้อมที่ดำรงอยู่ เพื่อให้ได้ผลลัพธ์สุดท้ายที่ทำให้เกิดชุมชนที่เข้มแข็ง เกิดสังคมชุมชนที่ใช้ฐานความรู้ได้อย่างมีคุณภาพและพึ่งพาตนเองได้

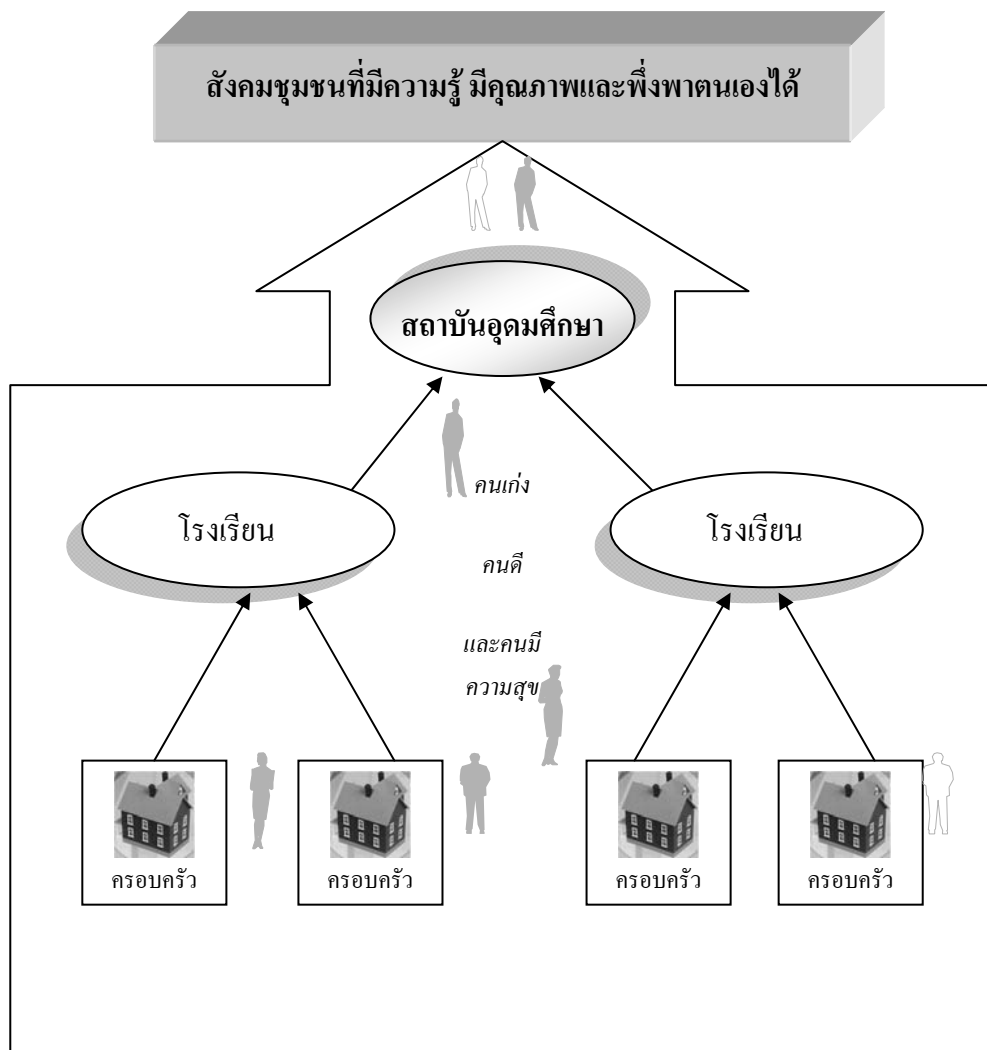
ความไม่เชื่อมโยงระหว่างกระบวนการจัดการศึกษานี้มิใช่เชื่อมโยงระหว่างหน่วยงานหรือกระทรวงที่เป็นหน่วยใหญ่ เพราะแม้ในโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาเดียวกันก็ยังไม่อาจเชื่อมโยง

กระบวนการจัดการศึกษาให้เป็นแนวทางเดียวกันได้

สถาบันระดับอุดมศึกษาเป็นสถานที่ที่มีความรู้อุดม มีบุคลากรระดับมันสมองของประเทศ มีเทคนิควิธีขั้นสูง เป็นแหล่งทำสุดของการคัดกรองการศึกษาของบัณฑิต มีความสามารถผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพ มีความรู้ให้เข้าสู่สังคม ให้เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเข้าไปช่วยแก้ปัญหา หรือมีส่วนเข้าไปช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการแก้ปัญหาและพัฒนาขึ้นในชุมชนได้อย่างมากที่สุดกว่า

สถาบันระดับอื่นๆ เห็นได้ว่าหน้าที่สร้างคนให้เป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข จึงเป็นหน้าที่สำคัญของสถาบันอุดมศึกษาทุกแห่ง

แผนภาพที่ ๑ หน้าที่ ของสถาบันอุดมศึกษาต่อความ เก่ง ดี และมีสุข

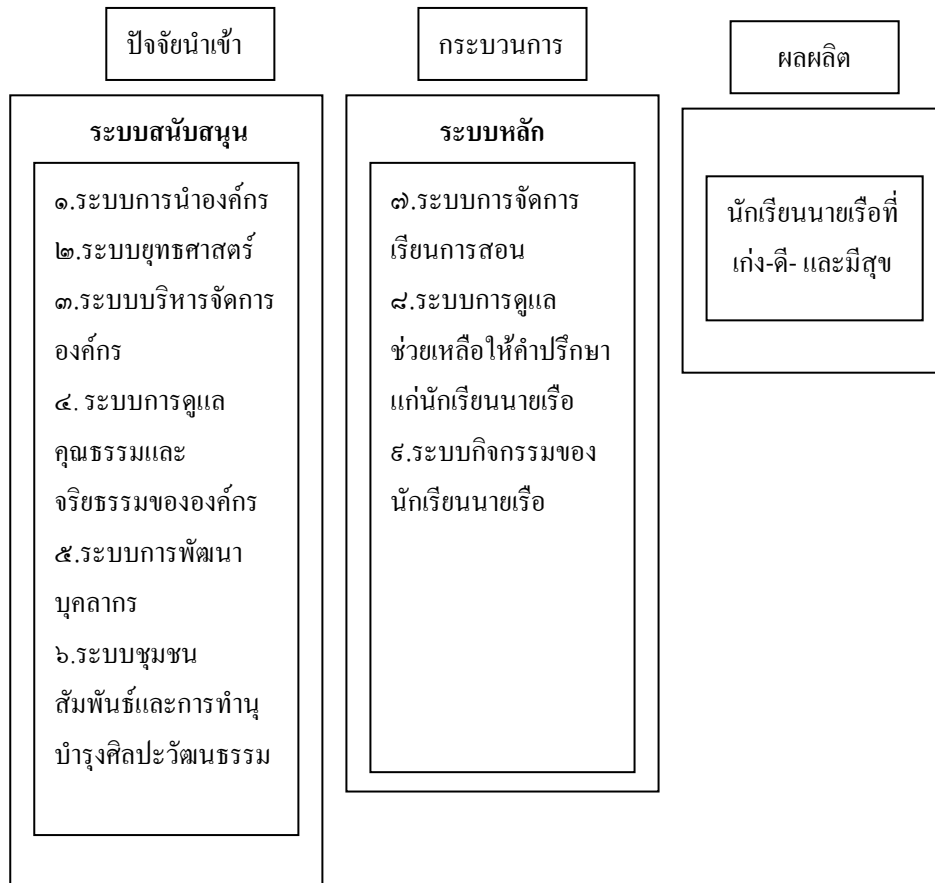
ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ที่แท้จริงของสถาบันการศึกษาทุกระดับต้องทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในสิ่งที่เรียน ผู้สอนหรือครูอาจารย์เป็นผู้จัดการให้เกิดการเรียนรู้ ศูนย์กลางของการเรียนรู้ในปัจจุบันจึงอยู่ที่ผู้เรียนมิใช่ผู้สอน เรียกว่าเป็นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม คือการที่ผู้เรียนเอาจิตใจร่วม ทำให้ตัวเขาเองเกิดการเรียนรู้ในสิ่งที่ครูอยากให้รู้ทั้งโดยทาง ตรงและทางอ้อม กลไกของการเรียนรู้ เริ่ม ต้นจากการรับข้อมูลจากสิ่งเร้าภายนอกและ ภายในร่างกาย ผ่านประสาท รับรู้ทั้ง ๕ อย่าง คือ ตา หู จมูก ลิ้น และ กาย เข้าสู่สมองและจิต จิตที่ทุกข์หรือจิตที่สุข จะมีผลควบคู่ไปกับข้อมูลที่ได้รับเข้ามาจะประทับในความ ทรงจำได้

รวดเร็วและทนทานกว่าข้อมูลอื่น เนื่องจากธรรมชาติของจิตมักจะจดจ่ออยู่กับการแสวงหาความสุข และหลีกเลี่ยงความทุกข์อยู่เสมอ พื้นฐานการเรียนรู้เป็นไปตามสภาพความเป็นจริงของชีวิตโดยธรรมชาติ ถ้ามนุษย์ถูกบังคับหรือถูกสั่งให้ทำกิจกรรมอันใด โดยตนเองไม่รู้ที่มาที่ไปของกิจกรรมนั้น เขาผู้นั้นย่อมไม่มีความสุขที่จะทำกิจกรรมนั้น จึงทำกิจกรรมอย่างเสียไม่ได้ ขาดความเอาใจใส่ ขาดความใช้ความคิด ใช้เหตุผล และถ้าถูกสั่งให้ทำ หรือถูกบังคับให้รับฟังแต่เพียงอย่างเดียวเป็นระยะเวลานานก็จะขาดความสามารถที่จะคิดได้ด้วยตนเอง ขาดความสามารถและความมั่นใจที่จะทำกิจการงานของตนเอง การเรียนรู้จะกลายเป็นการเรียนแบบฝืนทน พยายามหาหนทางนอกกรอบแบบการเรียนรู้ที่แท้จริงเพียงเพื่อให้สอบได้เท่านั้น

ความ “เก่ง ดี และมีสุข” กับโรงเรียนนายเรือ

โรงเรียนนายเรือเป็นสถาบันการศึกษาเฉพาะทางระดับอุดมศึกษา สังกัดกระทรวงกลาโหม มีฐานะเทียบเท่ามหาวิทยาลัยของรัฐ การจัดการเรียนการสอนจึงสอดคล้องกับหลักการจัดการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาที่สำคัญ คือ การมีอิสระในการดำเนินการและการมีเสรีภาพทางด้านวิชาการ เพื่อวัตถุประสงค์หลักของการก้าวไปสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการ (Academic Excellence) ในสาขาวิชาที่ทางสถาบันรับผิดชอบทั้งทางด้านวิชาการระดับอุดมศึกษาและวิชาชีพทหาร การจัดการเรียนการสอนจึงเป็นไปในแนวทางเดียวกับสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ คือผลิตบัณฑิตให้ก้าวไปสู่การเป็นผู้มีความสามารถในการเรียนรู้ได้ด้วยตนเองอย่างมีความสุข ภายใต้หลักการ เก่ง ดี และมีสุข ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒ ซึ่งการจัดระบบการบริหารองค์กรให้ผลผลิตเป็นนายทหารเรือที่ เก่ง ดี และมีสุข นั้นมิใช่การสอบคัดเลือกให้ได้นักเรียนมัธยมที่เรียนเก่งเข้ามาเท่านั้น การจัดระบบในองค์กรที่ประกอบกันหลายส่วนเพื่อให้ได้มาซึ่งผลผลิตเป็นนายทหารเรือนี้ ประกอบทั้งการบริหารจัดการองค์กร ยุทธศาสตร์องค์กร การพัฒนาบุคลากร ฯลฯ เปรียบได้กับ ปัจจัยนำเข้า(Input) ของกระบวนการผลิตสินค้า หรือจำแนกเป็นกระบวนการ ได้เป็นระบบสนับสนุน และระบบหลักในการเรียนการสอนของการผลิตนักเรียนนายเรือที่ เก่ง ดี และมีสุข สรุปดังนี้

แผนภาพ ๒ ส่วนประกอบของระบบในองค์กรเพื่อให้ได้ผลผลิตเป็นนายทหารเรือ

ซึ่งในทางธรรมชาติถึงหากถึงแม้องค์กรมีการจัดการครบถ้วนทั้งระบบแล้ว ก็ยังเกิดปัญหาว่าคุณภาพบัณฑิตจะได้เก่ง ดี และมีสุข หรือไม่ และสงสัยต่อไปว่าถ้าบัณฑิตเก่ง ดี และมีสุข แล้วจะมีระดับความเก่ง ดี และมีสุข เพียงใด หรือในทางกลับกันองค์กรอาจย้อนกลับใช้ระดับความเก่ง ดี และมีสุขของบัณฑิตเป็นตัวชี้วัดความสมบูรณ์ของการจัดการระบบขององค์กร โดยดูจากค่าระดับความเก่ง ดี และมีสุขเพื่อนำไปปรับปรุงพัฒนาด้านการบริหารจัดการองค์กร การวัดระดับความเก่ง ดี และมีสุขแบบย้อนกลับนี้อาจนำไปชี้ให้เห็นข้อบกพร่องในการจัดการองค์กรที่ไม่เหมาะสมในด้านต่างๆที่ดูเหมือนไม่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนเช่นพบความไม่สมบูรณ์ของระบบสนับสนุนต่างๆที่ไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการเรียนการสอน แต่ทุกอย่างปัจจัยประกอบเป็นหน้าที่ของการให้การศึกษาของสถาบันการศึกษาทั้งสิ้น โรงเรียนนายเรือเป็นสถาบันการศึกษาที่มีการจัดการระบบขององค์กรละเอียดกว่าสถาบันการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยอื่น ๆ เพราะนักเรียนนายเรือเป็นนักเรียนที่อยู่ประจำในโรงเรียน ระบบหลักของการเรียนการสอนประกอบด้วยระบบการปกครองดูแลนอกเวลาเรียนด้วย ประกอบกับตารางกิจกรรมที่เต็มเวลาตั้งแต่เช้าถึงเข้านอน การปรับปรุงพัฒนาด้านการบริหารจัดการต่างๆของโรงเรียนนายเรือจึงต้องมี

พื้นฐานมาจากความเก่ง-ดี-และมีสุขของนักเรียนนายเรือ การศึกษาข้อมูลด้าน ความเก่ง ดี และมีสุข
ของนักเรียนนายเรือ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่โรงเรียนนายเรือควรทำการศึกษาเพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน ใน
การศึกษาค้นคว้าที่เกิดขึ้น แล้วจึงกำหนดเป็นแนวทางในการปรับปรุงพัฒนาด้านการบริหารจัดการต่างๆ
ของโรงเรียนนายเรือเพื่อแก้ปัญหาอย่างจริงจังต่อไป

บรรณานุกรม

- ดร.พลสันต์ โพธิ์ศรีทอง . การศึกษาที่สมบูรณ์แบบ : สร้างชุมชนให้เข้มแข็ง. สถาบันราชภัฏ
กระทรวงศึกษาธิการ. ๒๕๔๕.
- ศ. สุนน อมรวิวัฒน์ และคณะ .กรมวิชาการ. ๒๕๔๓
- อภาพรรณ พิริยาพิทักษ์ภรณ์. เก่ง ดี และมีสุข. สถาบันราชภัฏอุตรดิตถ์ . ๒๕๔๖.
- เอกสารกรมวิชาการ . ๒๕๔๑.
- <http://bigodd.exteen.com/>